

Gabriel Zaid

Citati in aforizmi

Odlomki, ki jih navajajo drugi avtorji, so edini ostanki številnih antičnih knjig. Izločeni deli stavkov, tu in tam netočni, to je vse, kar se je od marsikatero knjige ohranilo do danes.

Odlomki, ki so izločeni in zaživijo samostojno, niso izbrani naključno. Med drobljenjem Mrtvomorskih rokopisov se lahko ohrani del stavka, ki se na splošno nikoli ne bo prijel: navedek “in nato se vrnejo iz vode”, na primer, je zanimiv le v rekonstrukciji krstnih obredov. Če naj bi navedek krožil, mora biti besedilo vredno spomina, zanimivo samo po sebi, čeprav je le odlomek iz daljšega besedila. Primeren mora biti za ustno posredovanje, odmeven. Ali pa mora postati odmeven z ustvarjalnimi spominskimi spodrs-ljaji, ki ga izboljšajo, popačijo ali dopolnijo, kot se pogosto dogaja z rekli in ljudskimi pesmimi, ki jih izročilo kotali kot reka kamenčke.

Tudi odlomki iz zapisane književnosti, kadar jih navajamo po spominu, krožijo kot del ustnega izročila. Besedila se spremenijo, nastane več različic, besede enega avtorja pripišemo drugemu ali pa ime avtorja celo pozabimo. Pomenljivo je, da ti odlomki, kadar se v zbirkah rekel vrnejo v knjižni svet, skoraj nikoli niso pravilno dokumentirani kot navedki, ki jih je mogoče preveriti in primerjati z izvornikom. Zbrani (včasih le nakopičeni) so s skopim namigom na domnevnega avtorja. Obravnavamo jih kot narodopisno blago, ki se sčasoma spreminja kot človeški obrazi, izvorniki pa so pozabljeni.

Nihče več ne bere Jeana-Baptista Sayja, njegov slavni zakon – ki ga ni nikdar zapisal, čeprav lepo povzema njegovo mnenje o tej temi – pa navajamo: “Ponudba ustvarja povpraševanje.” (Thomas Sowell: *Sayjev zakon: Zgodovinska razčlemba*) Le redki so brali lorda Actona, številni pa navajajo njegovo reklo “oblast kvari”, čeprav se stavek (iz avtorjevega pisma, ki je bilo objavljeno šele po njegovi smrti) glasi: “Oblast kvari in popolna oblast kvari popolnoma.” (Lord Acton: *Eseji o svobodi in oblasti*,

ur. Gertrude Himmelfarb). Podobno (celo v priznanih zbirkah) poznamo dve ali tri različice izreka Georgea Santayane "Tisti, ki se ne spominjajo preteklosti, so obsojeni na to, da jo bodo ponavljali", čeprav je vzet iz knjige (*Življenje razuma*, 1. del, 10. poglavje, skrajšana izdaja). Tako kot prevod lahko izboljša izvirnik (v *O Vatheku* Williama Bedforda se Borges v *Drugih inkvizicijah* norčuje, češ da je "izvirnik nezvest prevodu"), pa nas izvirniki številnih znanih rekel lahko razočarajo, če jih primerjamo z različico, ki smo si jo zapomnili.

Privlačnost citiranih odlomkov je lahko tako velika, da zasenči celotno delo nekega avtorja (na primer Actona in Sayja). Ali pa celotno delo skrči na bleščeča rekla. *Življenje je sen* Calderóna de la Barce se navidezno skrči na vrhunec branja ali poslušanja zadnjih vrstic drugega dejanja: "Kajti življenje je sen in sanje niso drugega kot sanje." Orson Welles se je norčeval iz tistih, ki hodijo gledat Shakespearove igre zato, da bi prepoznali slavne stihe. Henry C. Bunner je temu celo posvetil epigram: "Shakespeare je bil slaven dramatik, ki je živel od pisanja stavkov, primernih za citiranje." (Evan Esar: *Slovar duhovitih navedkov*)

Zato so se morda pisatelji z literarnimi ambicijami opogumili in zagovarjali svojo ustvarjalno svobodo tako, da se niso menili za naravni potek dogodkov, temveč so se neposredno lotili pisanja biserov, ne da bi čakali, da jih bodo bralci izločili. Mogoče je Friedrich Schlegel prvi spregovoril o odlomkih besedil, značilnih za sodobni čas: "Številna dela starih avtorjev so se spremenila v odlomke. Številna dela sodobnikov so odlomki že od nastanka dalje." Ta odlomek je bil (brez oznake avtorja) objavljen v književnem koledarju *Athenaeum* (1798), ki ga je Schlegel objavil skupaj z bratom Augustom; oba sta bila velika poznavalca klasikov, na primer nemških romantikov (Friedrich Schlegel: *Odlomki*).

Koledarji so bili prve revije v zahodni kulturi. Pojavili so se v dvanajstem stoletju in astronomske arabske učbenike spremenili v liturgične letne izdaje. Z razvojem tiska so postali uspešnice, poleg kmetijskih in pomorskih podatkov pa so bili v njih objavljeni tudi praktični nasveti. (Podobno v Mehiki že od leta 1826 izhaja *Calendario del más Galván*.) Vstavljanje mikrobesevil so spodbudile težave z urejanjem preloma, ki jih imajo tudi pri današnjih revijah. Vsak odstavek in članek je najlepši, če se začne na vrhu strani, nič pa ne zagotavlja, da bo ravno prav dolg in se bo končal na koncu strani. Nazadnje tam lahko ostane prazen prostor, ki ga je treba zapolniti s slikami ali kratkimi besedili. Taka mikrobesevilna polnila (izreki, nasveti, anekdote) so bila za bralce vedno privlačna. Benjamin Franklin se je preživljal kot tiskar, urednik in avtor *Almanaha ubogega Riharda* (1732–57) s svojimi izreki (ali predelavami izrekov drugih avtorjev), ki

krožijo še danes. (Georg Christoph Lichtenberg začuda nikdar ni objavil svojih slavnih aforizmov, čeprav je urejal Göttingenski koledar (Göttinger Taschenkalender, 1776–98)). Koledar bratov Schlegel (1798–1800) je bil pravzaprav že književna revija, za katero sta jima dala navdih Schillerjev in Goethejev Horen (1796–97) in Musenalmanach (1796–1800). V njem je bilo brez podpisa objavljenih na stotine odlomkov Friedricha in Augusta Schlegla, Schleiermacherja, Novalisa in drugih.

Schleglova pripomba je bila nekakšen simbol romantičnega gibanja. Navada namernega objavljanja odlomkov pa se je že uveljavila. Pascal je v odlomkih pisal apologijo krščanske vere, ki je ostala nedokončana in jo zdaj poznamo pod naslovom *Misli (Pensées)*: “Svoje misli bom zapisoval brez reda in ne v morebitnem nehotenem neredu; to je pravi red, ki bo s svojim neredom nakazal, o čem pišem.” Zgled, ki se je izkazal za odločilnega za sodobno književnost, pa je bil objavljen nekaj let prej. La Rochefoucauldova *Razmišljanja ali mnenja in etične maksime* (1665) so izbrusila obliko maksime kot književnega bisera. Avtor je šel celo tako daleč, da je z nekaj besedami (nevsiljivo) uvajal igrice med avtorjem in bralcem. Ena takih igric (ki jih še danes oponašajo) je, da napravimo lažen premik v eno smer, potem pa bralca presenetimo in končamo čisto drugje, na primer: “Vsi smo dovolj močni, da prenašamo nesrečo drugih ljudi.” (*Maksime XIX*) Književni saloni so (ustno) napajali ta zbadljivi občutek igrivosti in se (književno) napajali z njim, razvili pa so ga moralisti La Rochefoucauld, La Bruyère, Vauvenargues, Chamfort in Joubert.

In vendar namensko pisanje besedil v odlomkih ni sodoben pojav. Taka besedila so se pojavila že v davni preteklosti, čeprav se tega le redki zavedajo, kajti naša pozornost velja predvsem klasikom (velikim književnim delom, ki so jih ljudje prebirali v preteklosti) kot virom in ne virom o klasikih (spomina vrednim ustnim odlomkom neznanih avtorjev, ki še vedno nastajajo). Naše nepoznavanje te resničnosti (v preteklosti in dandanes) pači perspektivo in izkrivlja dejstva, zato je videti, kot da so mikrobesečila odlomki iz daljših del, ne pa samostojna, neodvisna dela.

Ernst Robert Curtius (*Evropska književnost in latinski srednji vek*) razpravlja o zbirkah klasičnih maksim, ki so jih oblikovali srednjeveški humanisti, da bi si jih ljudje zapomnili, jih upoštevali in navajali. Zbiratelj je iz vrta klasikov izbral, dodal in uredil spomina vredne stavke v književni šopek ali antologijo. V resnici pa Curtiusova analiza opravi podobno nalogo: sam odkrije vprašanje, ki še ni bilo sistematično raziskano, mu sledi od Grkov do Goetheja in zbere navedke, ki potrjujejo obstoj in razvoj vprašanja. Metoda je nazorna, čeprav sloni na podmeni, da klišeji, slogovne značilnosti, pesniške figure, vodilne misli, simboli, metafore in

primeri prehajajo iz enega dela v drugega, tako kot geni preidejo iz živih teles v potomce, ne da bi bili kdaj samostojna telesa. V številnih primerih je res tako, ne smemo pa pozabiti na neodvisna mikrobesečila, tiste male umetnine, ki so potovale od ust do ust, preden so jih uvrstili v daljša grška, latinska, srednjeveška in evropska dela.

Aristotel je misel, ki je imela avtorja (čeprav nihče ne ve, kdo je to bil), uvrstil v svojo *Nikomahovo etiko*, in ta misel še vedno kroži v številnih jezikih, preoblikovana tako, kot bi lahko pričakovali (različna ptica, različen razlog): "Tako kot ena sama lastovka ne prinese poletja, ga tudi en sam dan ne; prav tako en sam dan ali kratko obdobje človeka ne naredi srečnega ali blagoslovljenega." (*Nikomahova etika*, I. knjiga) Po zaslugi takega sposojanja se je ustno izročilo po naključju ohranilo v pisni obliki. *Iliada* in *Odiseja* sta bili več stoletij del ustnega izročila, preden sta se v 6. stoletju pr. n. š. razširili v (že standardni) pisni obliki, prve kritiške izdaje pa so se pojavile v 2. stoletju pr. n. š. Doslej se ni še nihče potrudil, da bi zbral šale, ki krožijo po svetu, jih znanstveno dokumentiral, oblikoval baze podatkov in kritiške izdaje. Tak književni projekt si domnevno ne zasluži doktorata.

Podoben projekt bi bilo zbiranje vseh uspavank (besedil in notnih zapisov), ki jih prepevajo vsa ljudstva na svetu. Jeziki domorodcev (ki še naprej izginjajo) so doslej žal bolj zanimali jezikoslovce kot pisce antologij. Zapisovanje ustnega izročila si očitno ne zasluži enake natančnosti kot pisanje književnih del, kritiških besedil in razlag. V Mehiki, na primer, velike študije književnosti domorodcev temeljijo na zapisih misijonarjev izpred več stoletij. Skoraj nikomur se ne zdi vredno, da bi napravil nove zapise, niti tistim današnjim pisateljem ne, ki se lotevajo pisanja pesmi in zgodb v jezikih domorodcev.

Ustno izročilo po začetku zapisovanja ni izginilo in tudi ne bo. Veselo se širi naprej, brez imen avtorjev in brez reda. Širi se od ene skupine do druge, iz ene dežele v drugo, iz enega jezika v drugega, potuje od ust do ust, čeprav se širi tudi z drugimi sredstvi (tiskanimi, avdiovizualnimi, elektronskimi). Nobene razlike ni med stvaritvami, starimi tisoč let, teden dni ali tisto, ki jo po naključju ravnokar nekdo pripoveduje (in se mogoče zaveda ali pa ne, da tistega, kar pripoveduje, ni še nihče povedal; mogoče to poustvarja, ne da bi se zavedal, da je v drugem času in deželi to nekdo že povedal; mogoče pripoved zavestno prireja za trenutne okoliščine; mogoče se spominja avtorja, misli, da se ga spominja ali pa si njegovo ime izmisli).

Karl Popper (*Parmenidov svet*) trdi, da so si kritiško tradicijo izmislili predsokratiki. Namesto da bi ponavljali ustaljena prepričanja, so podvomili o njih in hkrati drug o drugem. S predsokratiki se je rodila zgodovinska novost navajanja in po njeni zaslugi so se ohranili odlomki izgubljenih del,

ponekod pa po omembah vsaj vemo, da so obstajala. Heraklit: "Učenje številnih večšin te ne nauči biti inteligenten; če bi bilo tako, bi se tega naučila Heziod in Pitagora, pa tudi Ksenofan in Hekataj." Na srečo pa so se ohranila daljša Heziodova besedila, medtem ko so od del preštevilnih piscev ostali le odlomki ali navedki. Ti navedki, parafraze in povzetki niso le nepopolni. Lahko so tudi komajda značilni, v njih so poudarjeni pogledi, zanimivi za avtorja, ki jih navaja, in ne za avtorja, katerega besede navaja. (Po Curtiusovem mnenju, na primer, so srednjeveški zbiratelji Ovidovih besedil izbrali le izrazito poučne stavke.) Spomin pa ni le selektiven, temveč se nagiblje k brušenju ostrih robov. So bile vse Heraklitove maksime tako jedrnate? "V isto reko nikoli ne stopiš dvakrat." "Pot tja in nazaj je vedno ista." "Če ne pričakujemo nepričakovanega, ne bomo ugotovili, kaj to je." "Sam sem to raziskal."

G. S. Kirk in J. E. Raven (*Predsokratski filozofi*) menita, da je odgovor pritrdilen in da so bile Heraklitove maksime očitno "pretežno oblikovane kot ustne jedrnate rečenice ali apoftegme in ne kot deli daljših razprav". Eric A. Havelock (*Svobodomiselni značaj grške politike*) enako trdi za odlomke iz Demokrita: "Zaokroženi stavek je začel svojo pot v času ustnega sporazumevanja pred začetkom pismenosti, ko je indoktrinacija slonela na živi besedi in pomnjenje doktrine na spominu." Tudi Demokrit je bil pisatelj, toda pisal je v času, ko je bilo poslušalcev še vedno več kot bralcev. Zato ni presenetljivo, da je svoje ideje strnil v aforistično obliko, kajti lahko si ga tako kot njegove sodobnike pesnike predstavljamo, kako ustvarja pod vplivom nečesa, kar zdaj imenujemo obvladovanje poslušalcev. Zbirke gnomae ali aforizmov s pečatom posameznih mislecev so bile torej značilne za prvo obdobje grške proze. Antologije, sistematično zbrane v helenističnem obdobju in pozneje, ki so prevladovale v pretežnem delu razmišljanja in pisanja v pozni antiki in srednjem veku, pa so bile posvečene posebni nalogi ohranjanja gradiva, še vedno primerne za ustno posredovanje in pomnjenje, vendar že v času knjig in bralcev.

Odlomki kot neodvisna dela niso značilnost današnjega časa, temveč davne preteklosti. Prva mikrobasedila niso bili zapisi romantikov, "odlomki od nastanka dalje", ali La Rochefoucauldove maksime, tudi Heraklitovi in Demokritovi aforizmi ne, temveč ljudski reki v času pred nastankom pisanih besedil. Ustvarjanje spomina vrednih mikrobasedil s pisano besedo ni zastalo. Nadaljevalo se je na tradicionalni način pa tudi v pisni obliki, in to po zaslugi velikega kritiškega misleca in izvirnega pisatelja Heraklita. Havelock (*Revolucija pismenosti v Grčiji in njene posledice v kulturi*) trdi, da se avtorji filozofskih pesmi (Parmenid, Ksenofont, Empedokles) niso strinjali o idejah Homerja in Hezioda, a so vseeno pisali v homerskih heksametrih. Nasprotno je Heraklit pisal v prozi, odmaknil se

je od heksametra in recitiranja ob glasbeni spremljavi ter se raje zatekel k aforističnim izrekom v slogu tradicionalnih rekel, ki jih je preoblikoval z jasnim slogovnim ciljem pred očmi.

V reki izročila se prepleta marsikaj: ustna mikrobesečila izpred tisočletij in iz današnjega časa; zapisana mikrobesečila (izvirna, predrugačena ali prepisana) znanih, neznanih ali napačno prepoznanih avtorjev; ostanki dolgih (ali kratkih) besedil v obliki odlomkov, navedkov ali sklicev; zbirke izbranih besedil; strokovni aforizmi (medicinski, pravni, politični in celo tehnični); književni biseri (od La Rochefoucaulda do Ciorana); sodobna fragmentarna proza. Prehajanje med slišanim in branim, izvirniki in navedki, deli neimenovanih avtorjev in deli, pripisanimi znanim avtorjem, starimi in novimi, kratkimi in dolgimi otežuje književno rekonstrukcijo in zamegljuje vse po vrsti.

V tej hudourniški reki sta se žal izgubili zgodovinska in rodoslovna perspektiva. Tako kot pri proučevanju folklorne (regijske, funkcijske ali tematske razlike je lažje orisati), kjer prevladujejo nezgodovinska merila, je določanje avtorstva in z njim tudi kronologija proučevanja navedkov in aforizmov (kaj šele izrekov) pogosto napačna ali dvomljiva. Paul F. Boller ml. in John George sta v knjigi *Tega nikoli niso rekli: Knjiga lažnih, napačnih in zavajajoče pripisanih navedkov* prepoznala več kot dvesto nepristnih primerkov. Robert K. Merton je več let in celo knjigo (*Na ramenih velikanov*) posvetil proučevanju ene same Newtonove trditve, ki je zaslovela: "Dlje sem videl zato, ker sem stal na ramenih velikanov." Izkazalo se je, da tega stavka niso skovali Isaac Newton (1643–1727), George Herbert (1593–1633), Robert Burton (1577–1640) ali Diego de Estella (1524–78), temveč Bernard de Chartres (12. stoletje), kot je leta 1159 zapisal njegov učenec John Salisburyjski (*Metalogicon*, III. knjiga, 4. poglavje).

Na podlagi navidezno nepomembnih drobcev paleontologi rekonstruirajo možni razvoj vrste. Luca Cavalli Sforza (*Geni, ljudstva in jeziki*) je na podlagi geografske razpršenosti jezikov in genov uredil velike rodovnike selitev ljudstev in razvoja jezikov. Tudi epidemiologi so delali z bazami podatkov, ki segajo vse do posameznega okuženega človeka, zato lahko rekonstruirajo rodovnik epidemije. Sorodne metode je mogoče uporabiti za rodovnik vseh vrst izrekov, navedkov in aforizmov. Ustvarjanje, ki je danes videti anonimno ali pa pripisano napačnim avtorjem, bi tedaj lahko dobilo človekov obraz in se uvrstilo v zgodovinsko soodvisnost, pridobilo pa bi tudi primerjalno in razvojno perspektivo.

Prevedla Dušanka Zabukovec